

כלום מעשה בא לידך?

ניסיון של קטנות

שנינו במסכת אבות: "עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם, להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו עליו השלום"^א. המפרשים נחלקו כיצד יש למנות את עשרת הניסיונות, הרמב"ם פותח את המניין ב"לך לך מארצך"^ב ורש"י מתחיל למנות כבר בניסיון כבשן האש שהתרחש באור כשדים^ג. הצד השווה שברוב המפרשים הוא ההסכמה שהניסיון העשירי היה עקדת יצחק. אולם גם בנקודה זו מצאנו מי שחולק, וכך כתב רבנו יונה בפירושו על אותה משנה:

התשיעי – עקדת יצחק בנו, שכתוב בה: "כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה"^ד... ובא להודיענו כי יראת שמים גדולה מכל המצוות שבתורה. שבכל הניסיונות לא אמר "כי ירא אלקים אתה" חוץ מזו, מפני שהיה הניסיון הגדול שבכולם, כי לקח בנו להעלותו עולה.

העשירי – קבורת שרה. שנאמר: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"^ה, וכשמתה אישתו לא מצא לה מקום לקבורה עד שקנאו, ולא הרהר. להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו היה מנסהו, לגלות לבריות כי ירא אלקים ושלם בכל המידות.

על שיטה זו יש לשאול: אם אומנם הניסיון התשיעי היה הגדול מכולם, ואברהם אבינו עמד בו בהצלחה, לשם מה היה צורך לנסותו בקבורת שרה, ניסיון קטן שהוא כאין וכאפס לעומת ניסיון העקדה?

בהקדמה ל"ריח מים", ספרו של הרב אלימלך בר-שאל זצ"ל, מובא:

גדולתו של אדם ניכרת רק במעשים הקטנים היומיומיים, ועלידי מעשים קטנים אלו מוכיח האדם שגם מעשיו הגדולים ממקור גדלות הם נובעים. ניסיון העקדה אמנם הניסיון הגדול מכולם, אך לניסיון זה עשה אברהם אבינו הכנות גדולות:

- א. אבות ה: ג.
- ב. בפירושו למשנה שם.
- ג. שם.
- ד. בראשית כב יב.
- ה. שם יג יז.

"וישכם אברהם בבקר" – הכין עצמו בקדושה ובטהרה, התרומם והתקדש להקריב את בנו יחידו קרבן לה'. אך זה עדיין לא מוכיח את גדולתו האמיתית של עושהו, כי ייתכן שבאותה שעה זכה לעלות אל הקודש בבחינת "יש הקונה עולמו בשעה אחת" – אבל רק בשעה אחת. אולם לאחר שעמד אברהם בניסיון העשירי, שהוצרך לקנות מקום קבורה לשרה ולא הרהר, שזהו ניסיון במעשה קטן בחיי היום-יום בלי כל הכנה, ובכל זאת לא הרהר אחר מעשיו של הקב"ה אלא נשאר באמונתו התמימה, הוכיח ניסיון זה שגם מעשיו הגדולים של אברהם אבינו, ששיאם בעקידת יצחק, ממקור גדלות הם נובעים. ובזה נשלמו כל עשרה הניסיונות שנתנסה בהם אברהם אבינו.¹

ניסיון קבורת שרה הוא מעשה אפור וקטן, התמודדות שהתגלגלה לפתחו של אברהם אבינו בשעת לחץ, כשמתו מוטל לפניו. אברהם סבל והקריב רבות וכבר זכה להבטחה מפורשת על ירושת הארץ, ובכל זאת גם בעת מצוקתו אין הוא מוצא לפניו קרקע מזומנת. רוב בני האדם, קטנים וגדולים כאחד, מתקשים מאוד להימנע לפחות מ'משהו' של תרעומת בנסיבות מעין אלו, ובפרט כשהמאורע פוקד אותם ללא כל הכנה נפשית המעוררת את תשומת הלב לאתגר שבניסיון. אברהם לא בא בטרוניה ולא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה, וזו גדולתו. אם נעייין בדברי חז"ל נוכל למצוא בהם כמה וכמה דוגמאות הממחישות עיקרון זה. כך מובא במסכת עבודה־זרה:

כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה? שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואיבדה את טוביו – ועדיין היא קיימת! ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר תורה מונח לך בחיקך. אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו? תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש. אמר לו: רבי, מה אני לחיי העולם הבא? אמר לו: כלום מעשה בא לידך? אמר לו: מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה, וחילקתיים לעניים [רש"י: "ולא נפרעתי מארנקי של צדקה"]. אמר לו: אם כן, מחלקך יהי חלקי וגורלך יהי גורלי.²

1. שם כב ג.

2. עבודה־זרה י, ב.

3. ריח מים לרב אלימלך ברי־שאלו צ"ל, בהקדמת הספר, מתוך הספד של הרב ז'ולטי צ"ל על המחבר.

4. עבודה־זרה יח, א.

הדברים קשים: רבי חנינא בן תרדיון, מגדולי התנאים ומעשרת הרוגי מלכות, שרבי יוסי בן קיסמא עצמו מציין אותו כמי שהרביץ תורה ברבים חרף גזירות הרומאים, זוכה לחיי עולם – הבא בזכות צדקה שנתן בעין יפה? האם זכות מסירות הנפש על הרבצת התורה תחת סכנת מוות אכזרי אינה ראויה יותר לעמוד לו ולהביאו לחיי עולם הבא?

התשובה לכך היא שהקהלת קהילות ברבים בשעה של שמד היא בוודאי מעשה גדול וכביר, אבל זה טיבו של אדם – שבשעות מיוחדות הוא מוצא בעצמו כוחות עילאיים המאפשרים לו להתעלות מעל מציאותו השגרתית ולעשות מעשים גדולים. ממילא, עם כל גדולתו של מעשה מעין זה, אין בו כדי להעיד על גדלותו האמיתית של עושהו, על המדרגה שקנה והטמיע בנפשו בעמלו היום-יומי. משום כך, למרות הידוע לו על מסירות הנפש של רבי חנינא, מכוון רבי יוסי את שאלתו דווקא אל הזוטות. זו משמעות לשון השאלה: "כלום מעשה בא לידך?" מעשה קטן, הנהגה פשוטה, משהו שבכל יום – בזה נבחן האדם באמת ובוזה יזכה לחיי העולם הבא.

הכהן, המלך ושאלת האישה

במסכת שמחות מובא:

וכשנאחזו רבן שמעון ורבי ישמעאל וגזרו עליהן שייהרגו, היה רבי ישמעאל בוכה, ואמר לו רבן שמעון ברבי: בשתי פסיעות אתה נתון בחיקן של צדיקים, ואתה בוכה? אמר לו: וכי בוכה אני על שאנו נהרגין? בוכה אני על שאנו נהרגין כשופכי דמים וכמחללי שבתות! אמר לו: שמא בסעודה היית יושב, או ישן היית, ובאתה אישה לשאול על נידתה ועל טומאתה ועל טהרתה, ואמר לה השמש שהיית ישן? והתורה אמרה: "אם ענה תענה אתו... וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב"^{יא}.

עד היכן הדברים מגיעים! רבי ישמעאל כהן גדול, מי שעמד בין ה' ובין העם בבית קודשי הקודשים, היה ראוי להיענש במיתה אכזרית בשל עניין כה פעוט של סדרי ביתו! שמא באה אישה, ושמא אמר לה השמש שהרב ישן, ואפשר שבאמת ישן, ולא זו בלבד אלא שהשינה אצל אדם גדול כמותו אף היא צורך ציבור וצורך עבודת הקודש, ועל כך קורא רבן שמעון את הפסוק "אם ענה תענה אתו" ומצדיק על רבי ישמעאל את הדין!

ומכאן נמצאנו למדים כלל גדול בהלכות הכלל והפרט: באגדה זו מבקשים חז"ל ללמדנו שענייני הכלל אסור להם שידחקו את חשיבות הפרט. בדרך הטבע, המנהיג הטרוד בעול הציבור מתקשה לתת את דעתו על צרכי הפרט. אולם דעת תורה אינה כך, ועל כן גם הכהן

י. שמות כב-כב.ג.

יא. מסכת שמחות ח: ח.

הגדול מאחיו נתבע לייחס חשיבות גדולה לכל שאלה פעוטה. ואפשר שטעם הדבר הוא שאין קטנות בישראל, שכן סוף סוף כלל ישראל נבנה מתוך תאי המשפחה הפרטיים, הקטנים, ובראייה זו הפרט הוא חלק בלתי נפרד מבניין הכלל.

אולי זו משמעות הגמרא במסכת ברכות, המתארת את חסידותו של דוד המלך ואת פועלו היום-יומי:

"לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני"³... כך אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם! לא חסיד אני? שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני יד"י מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אישה לבעלה. ולא עוד, אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי, ואומר לו: מפיבושת רבי, יפה דנתי? יפה חיבתי? יפה זיכיתי? יפה טיהרתי? יפה טימאתי? ולא בושתי.⁴

והקורא דברים אלו תמה: האם חסרו בירושלים מורי הוראה שאליהם אפשר לבוא בשאלות נשים? היכן מצאנו שמלך ישראל הוא הכתובת לענייניו הפרטיים של האזרח הקטן? ושמה תאמר שדוד, בנוסף למלכותו, הצטיין בבקיאותו הרבה בדיני הטומאה והטהרה עד שלא נמצא בקיאת כמותו? אין זה כך, שהרי נמצא עמו מפיבושת רבו, ובכל הוראותיו היה נמלך בו כסמכות עליונה. אם כן, מדוע לא ילכו הנשים אל מפיבושת ואל בית דינו?

אלא שדוד המלך ע"ה מלמדנו יסוד גדול: מלך ישראל מוכרח להיות רגיש למצוקת הפרט, ויחד עם עול הציבור המוטל על שכמו עליו לפנות זמן בכל יום לשם קבלת הקהל – השואל את אשר על לבו בכל עניין, גדול או קטן. האדם הגדול נבחן בפרטים הקטנים.

רמז לכך אנו מוצאים גם אצל אברהם אבינו, שלאחר עמידתו בניסיון העקדה, נאמר: "וישב אברהם אל נערי ויקמו וילכו יחדו"⁵. ביטוי זה – "וילכו יחדו" – אומר דורשני. הוא מופיע בפרשת העקדה זו הפעם השלישית, ובשני מופעיו הקודמים חז"ל לומדים ממנו לימודים יקרים⁶. מה הוא בא ללמדנו כעת, לאחר שהניסיון כבר מאחורינו?

ויש לומר שלאחר המעשה הגדול נבחן אברהם על מעשה קטן, הנהגה פרטית של בן אדם לחברו: האם יחזיק טובה לעצמו וירגיש בעל ערך מיוחד לעומת נערי, שישבו בשעת העקדה הנשגבת עם החמור, או לא. ואברהם עמד גם בניסיון זוטא זה. הוא ונערי הלכו

יב. תהלים פו, ב.

יג. ברכות ד, א.

יד. בראשית כב יט.

טו. על הפעם הראשונה (שם כב ו) כותב רש"י: "אברהם, שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו, היה הולך ברצון ושמחה כיצחק, שלא היה מרגיש בדבר"; ועל הפעם השנייה (שם כב ח) כתב: "אף-על-פי שהבין יצחק שהוא הולך לישחט, וילכו שניהם יחדיו" – בלב שווה".

יחדיו, מכיוון שהוא לא ראה עצמו כמי שזכה בזכות מיוחדת, אלא כמי שמילא את חובתו ותו לאו.

שלמות האדם בגודל ובקוֹטן

מעין רעיון זה מתבטא בדברי הגמרא במסכת ברכות:

אמר רב יהודה: שלושה דברים מאריכים ימיו ושנותיו של אדם, ואלו הם: המאריך בתפילתו, המאריך בשולחנו [בהמשך הגמרא: "דלמא אתי עניא ויהיב ליה"] והמאריך בבית הכיסא [רש"י: רפואה היא לו]^{טז}.

שוב אנו מוצאים שחכמים כורכים בחדא מחתא רוחניות וגשמיות, מעלות מרוממות יחד עם עניינים שמטבעם הם נחותים ושפלים – ולמרות זאת אין לזלזל בהם. וכך ביאר מרן הרב זצ"ל את הדברים^{יז}:

האדם צריך תמיד שירכוש לעצמו המידה הנכונה, שאף שיכוון דעתו לאיזה עניין נשגב מאד לפי כישורו ושלמות נפשו בתורה, חכמה ויראת ד', מכל מקום ישתדל ששום שאיפה לא תזיק לשאיפות אחרות, שהם לפי ההשקפה הראשונה [נראות] כמתנגדות לה, כי אם צריך שיהיה פונה לכל צדדי השלמות, והמטרה היותר גדולה לא תקטין אצלו את הערך של מטרה היותר נמוכה, אם אך נצרכת היא על כל פנים לכלל ענייני האדם... שאף בהיותו מתהלך במעוף שכלו למעלות רמות אלוהיות, ידע שישנם אנשים רבים עטופי רעב וסובלים עוני ומחסור, על כן בשבילם צריך להיות מנמיך עצמו מרוממות מעלתו האלוהית הנקנית על-ידי האריכות בתפילה ולהיות גם כן מאריך על שולחנו, כדי שלא תסתור המשכתו אל הרוחניות אל שפע טובו של הנדיבות הגשמית, כדפירשו: "דלמא אתי עני ויהיב ליה". אמנם שני אלה המה דברים גדולים, כוללים המעלות הרוחניות – שיסודם התפילה, והנדיבות – שיסודם השולחן הפרוס לרעבים. אבל האדם באשר הוא אדם צריך לדעת שהוא על כל פנים נתון בגוף בהמי. על כן כל צורך קטן מצרכיו החומרניים צריך שלא יקטן בעיניו מהתעסק בו כראוי, ורק אז יעלה בידו אושר הגוף והנפש. לדמיון אחד מתנאי הגוף השפלים היא האריכות בבית הכיסא, ומזה יוקש על כל עניינים השפלים, שצריך האדם בהיותו עומד במצב רם במוסר חכמה ובנדיבות הערה הגונה שלא יבוז לקטנות כאלה, ומהם גם כן ייקח לעבוד את ד' יתברך שמו.

ומסיים הרב בדברים הנוגעים בעיקר למעלת האדם הגדול, הנושא בעול הציבור:

טז. ברכות נד, ב.
יז. עין אי"ה ברכות ט: כב.

וזאת אמנם היא שגיאה כללית, שחובת האדם השלם הוא ששום שאיפה היותר גדולה לא תבלע את הצרכים היותר קטנים, ואין לך דבר שאין לו מקום... ועל זה נאמר בפרשת המלך שיכתוב לו ספר התורה, "לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאול"^ח, ששאתו נפשו אל משאות נפש רמים לא יניאוהו מהחיובים הכלליים שאינם כלל בערכם. ועל זה נאמר: "למען יאריך ימים על ממלכתו"^ט, כי החיים ממולאים לא מהשאיפות הגדולות הבאות מזמן לזמן בהעסקתם, כי אם מכל צדדי החיים הנהוגים באדם, וההיישרה בכל צדדי הטוב והישר כתורה וכמצווה תרומם ותחליף כוח ועוז להצליח גם כן ביותר בהפעלים היותר כלליים ורמים במעלתם.^י

מידה זו – שאין הכלל מכחיש את הפרט, ואין הרוחניות דוחקת את רגלי הגשמיות – היא מידתם של אבותינו הקדושים. מפרשתנו אנו למדים שהיא מידתו של אברהם אבינו בפרט, "האדם הגדול בענקים"^כ, שירד באחת ממעשה גדול אל מציאות קטנה. מעשה בא לידו, כלשון הגמרא, והוא עומד בגדולתו. אינו מהרהר, אינו מתקטן. לדברי רבנו יונה, קובעת התמודדות מעין זו ברכה לעצמה גם ביחס לניסיון העקדה הגדול והכביר, ואף היא נמנית כאחד מעשרת הניסיונות שהודיעו את חיבתו ואת צדקתו בעולם. הגדולה נמדדת ב"יום קטנות"^{כא}. האדם הגדול נבחן בפרטים הקטנים.

מעשה אבות סימן לבנים, וכבר נצטוונו בקבלה לשאת עינינו אל דרכי אבותינו הקדושים ולדבוק במידותיהם. "הביטו אל צור הַצַּבְתֶּם ואל מקבת בור נְקַרְתֶּם, הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם"^{כב}.

יח. דברים יז כ.

יט. עין־אי"ה שם, ט: כה.

כ. יהושע יד טו.

כא. ראה זכריה ד י.

כב. ישעיהו נא א-ב.